

onthouding de voorwaarde schiep van losmaking van de procreatieplicht uit de 'geslachtsdaad', zou deze in de actie moeten zijn veroordeeld. Maar, zo meent Luykx, 'de actie 'voor God', uit op een zo sterk mogelijke positie van de Nederlandse katholieken, typische representante van een 'meerderheids-katholicisme', zal wellicht geen neiging gehad hebben een breed katholiek publiek openlijk te informeren over het bestaan van een geboorteregelingmethode, hoe zwaar men daarbij allerlei voorwaarden ook zou kunnen aanzetten. Anderzijds kan het gebrek aan aandacht evengoed wijzen op de wil niet in het (bekende) seksuele gedragspatroon van het katholieke bevolkingsdeel te willen ingrijpen en geen onnodige conflicten te veroorzaken. Is deze tweede verklaring juist, dan werd de actie in haar doelstellingen beperkt door een vrees voor loyaliteitsverlies van het katholieke volksdeel.

De geloofscampagne was in de jaren dertig ook gericht tegen een aantal bedreigingen als vrijmetselarij, homosexualiteit en occultisme. Vooral de paragraaf over homosexualiteit in het boek is interessant. Wanneer de aandacht die in katholieke kring daaraan wordt besteed, evenredig is aan de actualiteit ervan, dan geven de door Luykx verzamelde gegevens een indicatie. Zo meldt hij dat in de criminele statistiek betreffende homoseksuele omgang met minderjarigen de katholieke mannen oververtegenwoordigd zijn. Ook het feit, dat de katholieke artsenvereniging het nodig vond in 1939 een congres te wijden aan dit onderwerp, zou daarop kunnen wijzen.

In mei 1940 mocht de actie 'voor God' worden voortgezet. Brochures vanwege het comité bevatten aansporingen tot lijdelijkheid jegens het nieuwe regime en tot een 'beheersching van de fantasie', wanneer men op de gedachte zou komen verzet te plegen. In augustus 1941 wordt de actie echter met een groot aantal andere katholieke instellingen geliquideerd. Luykx eindigt daarmee zijn studie. Na de oorlog zou het comité terugkeren maar dan in het kader van de katholieke actie. Het roomse offensief uit de jaren dertig, zo concludeert hij, heeft geleid tot een interne 'activering der loyaliteiten' en een uiterste segmentering ten opzichte van de buitenwereld'. Het komt op een ogenblik, dat de katholieke emancipatie al tien jaar is voltooid. De lezer moet het met deze mededeling doen. Want noch met een bewijsvoering voor deze periodisering noch met een theoretisch fundament onder begrippen als 'segmentering' werd hij eerder geconfronteerd. Daarin ligt niet de kwaliteit van Luykx' studie. Die is te vinden in de zorgvuldigheid en in de volledigheid waarmee hij het roomse offensief heeft beschreven.

Jan Bank

H. Mulder, *Kunst in crisis en bezetting. Een onderzoek naar de houding van Nederlandse kunstenaars in de periode 1930-1945* (Dissertatie Utrecht; Utrecht-Antwerpen: Het Spectrum, 1978, 384 blz., f39,50, ISBN 90 274 8936 X).

De kritiek op Mulders boek nam reeds tijdens de promotieplechtigheid een aanvang. Het is niet nodig nog eens een opsomming te geven van de feitelijke onjuistheden, naamsverwisselingen en andere detailfouten die er aan het boek van Mulder kleven. De dag- en weekbladpers hebben deze missers uitgebreid aan de kaak gesteld. De schrijver en zijn uitgever zijn zelfs voor de rechtbank gedaagd. Veel ernstiger is de fundamentele mistekening van de door Mulder behandelde periode. Met name de jaren dertig en het toen heersende politieke en culturele klimaat zijn door de auteur te kort gedaan.

Mulders' fout, als historicus, is, dat hij veel te weinig aandacht heeft voor de wanhoop en de ontreding van de crisistijd. In alle mogelijke richtingen zocht men toen naar

oplossingen voor het falen der democratie en het vastlopen van de kapitalistische economie. Men zocht het in thans als 'rechts' bestempelde gedachten als de gemeenschaps-idee. In katholieke kring, maar ook in sociaal-democratische kring en in de groep rond het tijdschrift *Het Gemenebest* en in protestantse groeperingen streefde men naar volkseenheid. Dat was nodig om het zedelijk verval- door Mulder belachelijk gemaakt (46) maar toen wel degelijk door velen zo gezien- te overwinnen. Het waren niet alleen katholieken die pleitten voor een corporatieve ordening. Sociaal-democraten en ook progressieve liberalen dachten eveneens serieus na over corporatieve ideeën. Versterking van de positie van de regering ten koste van de invloed van de volksvertegenwoordiging werd besproken. Al deze ideeën waren toen veel minder 'verdacht' dan nu. Ze waren ook nog lang niet voldoende uitgewerkt. De gelanceerde denkbeelden blonken uit door vaagheid en vertoonden zelden een duidelijke politieke of ideologische lijn. Mulder heeft veel te veel zijn normen, ontwikkeld in en na de jaren zestig, toegepast op de door hem behandelde periode. Hij miskent volledig de sfeer van de jaren dertig.

Een tweede ernstig gebrek in Mulders' boek is dat hij zich bijna uitsluitend baseert op verhalen en oordelen van 'linkse' en, in zijn ogen, dus goede mensen. Het begrip links wordt daarbij gemonopoliseerd voor een kleine, selecte groep, waarschijnlijk ter grootte van 3 à 4 % der Nederlandse bevolking.

Echt hinderlijk wordt de auteur wanneer hij gaat moraliseren. Dan komen er benauwde onderschriften uit zijn pen, zoals wanneer hij artiesten verwijt dat ze reclame maken (38). Notabene in de crisistijd toen alle werk winst was. Mulder suggereert dan ook nog dat dezelfde mensen later zouden collaboreren met de Duitse bezetter. In dezelfde stijl passen de talloze cursiveringen, gevolgd door schrijvers initialen, voor het geval de lezer te dom is om zelf de accenten te leggen. Met uitroeptekens als waarschuwend vinger is ook rijkelijk gestrooid.

Toch, ondanks alle gebreken, blijft men geïnteresseerd lezen. Het onderwerp is ook uitermate boeiend, al gaat het meer over de kunstenaars dan de kunst in crisis en bezetting, de ondertitel geeft beter de inhoud van het boek aan. Een enkele maal wordt wel getracht de relatie van kunst met de crisis en de bezetting te leggen, maar dan blijft Mulder steken in vage suggesties. Zo zijn de passages en de oordelen over het magisch realisme (76-80) en de Delftse School (239) en de eventuele relaties met het fascisme volstrekt niet overtuigend. Een lovende recensie in het NSB-blad *Het Nationaal Dagblad* over het werk van de schilder Willink leidt tot de gebruikelijke cursiveringen en uitroeptekens, waarbij Mulder uitgaat van het principe: 'guild by association' (76).

Al met al is het zeer jammer dat Mulder zo onzorgvuldig is te werk gegaan. Hij heeft aardige vondsten gedaan en de bestaande literatuur en lectuur over het onderwerp grondig doorgenomen.

S.Vellenga

R. Havenaar, *Verrader voor het vaderland. Een biografische schets van Anton Adriaan Mussert* (Den Haag: Kruseman, 1978, 126 blz., f 12,90, ISBN 90 233 0388 1).

Blijkens zijn voorwoord heeft drs. Havenaar, de schrijver van deze eerste (beknpte) Mussert-biografie, zich vooral ten doel gesteld meer licht te werpen op de jeugdijaren van Mussert en op de vooroorlogse periode van de NSB. Inderdaad brengt zijn boek met betrekking tot Musserts optreden in de jaren 1940-1945 geen nieuwe kennis voor wie het grote werk van L. de Jong en de door mw. Fraenkel-Verkade en In 't Veld uitgegeven bron-